

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İLKESEL YAKLAŞIMLAR VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Fahri YETİM*

ÖZET

Milli Mücadele'nin diplomasi boyutu başlı başına bir araştırma konusudur. Bu konuda birçok inceleme de yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalarda görülen önemli eksikliklerden biri de, konunun tarihsel bağlamından kopuk bir şekilde, daha çok içe dönük bir üslupla ele alınması sonucu ortaya çıkan perspektif sorunu olmuştur. Bu durum, Türk ulus devletinin kuruluşuyla sonuçlanan Milli Mücadele'nin 20. yüzyılda bağımsızlık hareketleri içindeki konumunu ve özgün niteliklerini anlamayı güçleştirmektedir. Modern zamanlar içinde dünya sisteminin oluşumunda temel belirleyici enstrümanlardan ikisi olan savaş ve diplomasi unsurlarının birbirini tamamladığı bir tarihsel kesitte ortaya çıkan Milli Mücadele'de, sonuca gidilirken belirli ilkesel yaklaşımlardan hareket edilmiştir. Doğu/Batı dünyasının yeniden tanımladığı bu dönemde Milli Mücadele'nin hedefleri doğrultusunda askeri mücadelenin yanında, dış politikada da diplomasi cephesi silahları optimal bir verimlilikle kullanılarak sonuç alınmaya çalışılmıştır. Tam bağımsızlık ve uluslararası alanda eşitlik odaklı olarak belirlenen bu ilkelere sadık kalınarak verilen mücadele ve yürütülen diplomatik faaliyetler sonucunda Milli Mücadele'nin temel hedefleri tutturulmuş ve bağımsız Türk devletinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada; Milli Mücadele'nin özgün taraflarından birini oluşturan dış politika uygulamalarındaki bazı ilkesel yaklaşımlara yer verilerek, konunun çok cepheli taraflarına dikkat çekilmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türk Dış Politikası, Emperyalizm, Tam bağımsızlık.

* Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

APPROACHES OF PRINCIPLE AND SAMPLE PRACTICES IN TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE WAR OF NATIONAL SALVATION

ABSTRACT

The diplomatic aspect of the Turkish national war of salvation is a topic of separate research. There are lots of researches done on this field. One of the defects of these researches is their inward perspective deprived of historical context. This deficiency makes the comprehension of the place and unique attributes of the Turkish national struggle within the wars of liberty of the 20th century almost impossible. The Turkish national struggle is known to have resulted in the establishment of a Turkish national state. War and diplomacy are among the most important instruments of modern world systems, whereas the Turkish national struggle broke out during a historical timespan when war and diplomacy converged and complemented each other. Some approaches of principle, on the other hand, became a starting point in the course of events in Turkish national struggle. As a result of the diplomatic activities conducted in accordance with these principles centered around the idea of absolute liberty and global equality, the principal objectives of the Turkish national struggle could be attained.

In this research, the approaches of principle and sample practices allowing a better conception of the unique attributes of the Turkish foreign policy are examined. In doing so, the multi-faceted aspect of the topic is tried to be highlighted.

Key Words: National Struggle, Turkish Foreign Policy, Imperialism, Absolute liberty.

Giriş

Milli Mücadele dönemi Türk dış politikasıyla ilgili elimizde oldukça geniş bir literatür bulunmasına rağmen konunun tüm yönleriyle tam olarak incelendiğini iddia etmek kolay değildir. Bu konuya ilişkin yapılan çalışmalarda dikkati çeken noktalardan biri de, genellikle Milli Mücadele'nin tarihsel bağlamından soyutlanarak ele alınması nedeniyle ortaya çıkan bulguların salt Milli Mücadele ekseninde değerlendirilmesi, dolayısıyla elde edilen sonuçların yine dar bir çerçeveye oturtulmasıdır. Bunun yanında, Milli Mücadele dönemi dış politikasına ait yapılan çalışmalar genellikle içe dönük bir üslupla ele alınmış, bunun sonucunda da konunun dünya tarihinin geldiği yeni dönem boyutu göz ardı edilmiştir. Her ne kadar Milli Mücadele ve dış politika konusu değişik boyutlarıyla ele alınarak belgesel nitelikli çalışmalarla sergilenmeye çalışılıyorsa da, sözünü ettiğimiz tarihsel bağlam sorunu dolayısıyla genel olarak yapılan çalışmaların bir perspektif sorunu taşıdıklarını kabul etmek gerekir.

Her şeyden önce konu, 1914'te Birinci Dünya Savaşıyla başlayan ve 1945'lere dek sürecek olan yeni sömürgecilik eksenine oturtulmalıdır. Bu dönem, dünya tarihinde İngiliz mandacılık sistemiyle çözümsüzlük modelinin hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Yine bu dönem, Batı yayılcılığının doruk noktasına ulaştığı ve çözümsüzlükleri de bağrında barındıran yeni bir dünyadır. Bu yeni dönemde Avrasya, Orta Doğu ve Afrika düzlemi itibarıyla bu gelişmelerden belki de kendi iradesiyle yönünü çizen tek bölge ülkesi Türkiye olmuştur. Zira Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin, Türkiye hariç hemen hepsi mandacılıktan gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele bir bütündür. Aynı savaşın iki evresidir. Emperyalizme karşı direnen, ilk aşamada yenik düşen ama yılmadan kavgasını sürdüren bir ulusun, Cumhuriyet Türkiye'si ile sonuçlanan bir başkaldırısıdır. Hatta Türk ulus devletinin kuruluşu açısından bakıldığında Milli Mücadele'nin, 1912-1923 tarihsel kesiti içinde değerlendirilmesi gerekir. Olgusal çerçeveden bakıldı-

ğında ise, Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuyla başlayan, imparatorlukların çözüldüğü, esas itibarıyla 19. yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet anlayışının yükselişe geçtiği bir dönemin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu döneme bir bütün olarak Türkiye açısından bakıldığında, Karpat'ın da belirttiği gibi Birinci Dünya Savaşı, yapısı ve sonucu itibarıyla tarihsel ömrünü tamamlamış bir imparatorluktan; modern, bağımsız bir ulus devlete geçişi getirmesi dolayısıyla aslında kılık değiştirmiş bir zafer olarak da görülebilir¹. Büyük iniş ve çıkışlarla geçirilen bu dönem sonunda Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken, tarihsel gerçekliğin bir gereği olarak da görülebilecek bağımsız, müstakil bir Türk ulus devleti kurulmuştur. Kuşkusuz bu sonucun elde edilmesinde kazanılan askeri zaferlerin payı çok büyüktür. Fakat özellikle Milli Mücadele döneminde, savaş yönteminin yanında buna paralel olarak yürütülen diplomasi faaliyetleri sonucunda yeniden tanzim edilen Türk dış politikasının da aynı şekilde önemi büyüktür. Hatta uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında diplomasi cephesinde verilen mücadelenin bir kat daha fazla önem arz ettiği ileri sürülebilir. Askeri mücadele, önemi asla hafife alın(a)mayacak olmakla birlikte nihayetinde diplomasiye zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bağımsız Türkiye devletinin ortaya çıkmasında mevcut dünya konjonktürü bağlamında ilkesel yaklaşımlarla yürütülen dış politika faaliyetlerinin önemine bu açıdan da bakmak gerekir.

Kuramsal açıdan bakıldığında Türk dış politikasında Asya, Orta Doğu/İslam, Batı boyutlarını içeren bir kültürel boyut; imparatorluk mirasını da belli ölçülerde hissettiren tarihsel boyut; jeostratejik konum ve buna bağlı olarak gündeme gelen bölgesel güvenlik perspektiflerini içeren stratejik boyut ve tarihsel, aktüel ve ideolojik yönleri olan içyapısal boyut gibi unsurlar bulunmaktadır². İlkesel olarak gerçekçilik, hukuka bağlılık, milli siyaset, yurttan sulh cihanda sulh prensipleri ile yürütülen Türk dış politikasının temel amaçları ise,

¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul 2010, s.163.

² Ed: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I, İstanbul 2002, s.20-28.

Milli Mücadele dönemi itibarıyla “milli” bir devlet kurmak, tam bağımsızlık, taklitçi olmayan bir demokratlaşma ve modernleşme (batılılaşma), mazlum milletlere örnek olmak ve milletlerarası daha adil bir düzen şeklinde özetlenebilir³.

Tarihsel perspektiften bakıldığında Türk dış politikasında özellikle son yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nun çok uluslu yapısını korumaya dönük bir politika stratejisi izlediği görülür. Buna karşılık yeni kurulan milli devletlerin dış politikaları ise büyük ölçüde ülkenin kimliğini kabul ettirmeyi ve korumayı amaçlar. Başka bir deyişle bu ülkelerin dış politikaları “millet yaratma” işlevini görürler. Bu açıdan bakıldığında Türk dış politikasında da Milli Mücadele ile birlikte bu yönde bir vizyon değişikliğinin ortaya çıkmaya başladığını kabul etmek gerekir. Milli Mücadele ile birlikte Türk dış politikasında Osmanlı dış politikasından farklı olarak ulus-devlet temelinde yeni bir kimlik yaratma çabası dikkati çeker. Bununla beraber bazı noktalarda ise belirgin bir devamlılık söz konusudur. Bunlar da konjonktürel değişmelerle birlikte uluslararası sistemdeki devamlılık, tehdit algısının kaynakları ve kurumsal yapıdaki personel durumudur⁴.

Genel olarak dış politika literatüründe Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi dolayısıyla Türk dış politikası statükoculuk şeklinde nitelenirken, Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda, Milli Mücadele döneminde bunun böyle olmadığı görülür. Çünkü Mondros Mütarekesi (1918) sonrası ortaya çıkan durum ile; bir taraftan Türk yurdu-

³ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk’ün Dış Politikasının Özellik, ilke ve Amaçları”, **Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 1984, s.1-13. Atatürkçü dış politika açısından bakıldığında bu dönem Türk dış politikasında yukarıda sayılanların dışında başlıca şu genel unsurlar bulunur: 1-Taktik Uygulamadaki Uсталık, 2-Şahsi Temasların Yararına İnanç, 3-Düşmanla Bile Diyalog, 4- Dostlara ve Dış Dünyaya Aşırı Güvenmeme, 5-Şeref ve Haysiyetlilik, 6-Şahsi İş-Devlet İş Ayrımı (Dış Politikanın Kişilere Bağlı Olmaksızın Devamlılığı). Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk’ün Dış Politikasının Tahlili 1919-1938”, **Atatürk’ün Düşünce Uygulamalarının Evrensel Boyutları (Uluslararası Sempozyum)**, Ankara 1981, s.90-93.

⁴ Mehmet Gök, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları”, **Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 1984, s. 52-53.

nun yitirilmesi noktasına getiren işgal ortamı, diğer taraftan da bunun diyalektik etkisi sonucunda bağımsızlık mücadelesini tetikleyen bir süreç başlatması dolayısıyla bu dönem Türk dış politikası revizyonist bir niteliğe bürünmüştür. Ancak Milli Mücadele'nin (dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın) sonucu açısından bakıldığında ise Türk dış politikasının statükoculuk temeline oturduğunu kabul etmek gerekir. Mustafa Kemal Paşa, “Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz” sözünü her ne kadar ilk kez 20 Nisan 1931 günü seçim dolayısıyla millete yayınladığı beyannamede⁵ belirtmişse de, bu ilkeye bağımsız Türk devletinin kuruluş aşamasından itibaren sürekli yer verilmiştir.

Barışçılığın yanında Türk dış politikasının Milli Mücadele dönemi içinde belirginleşen bir başka ilkesi de gerçekçiliktir. Osmanlı dönemindeki fetih siyasetinin terk edildiğini haber veren bu ilke; yine Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar gündemde olan panislamizm ve panturanizm gibi siyaset anlayışlarını artık anakronik bir konuma çekiyordu. Bunun teyidi de Mustafa Kemal Paşa'nın, 1 Aralık 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmasında görülmektedir.

“Efendiler; büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin, bu milletlin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık! Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik ve yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibaret tir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tezyid etmekten ise hadd-i tabîîye, hadd-i meşrua rüçû edelim. Haddimiz bilelim. Binaenaleyh efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen bir milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz”⁶.

⁵ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1991, s.608.

⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1989, s.216.

Dış politikanın bir diğer ilkesi olan milli siyaset prensibi ise yürütülen dış politikanın milli güce dayandırılmasını öngörür. Bundan dolayı dış siyaset, toplumsal yapı ile uyumlu olmalıdır. Atatürk bu hususu da, “*Harici siyaset bir heyet-i içtimaiyenin teşekkül-ü dahilisi ile sıkı surette alâkadardır. Çünkü teşekkül-ü dahiliyeye istinat etmeyen harici siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir heyet-i içtimaiye teşekkül-ü dahilisi ne kadar kuvvetli olursa siyaset-i hariciyesi de o nisbette kavi ve rasin olur*”⁷ sözleriyle açıklamıştır.

Osmanlı devletinin son yüzyılda dış politikasını etkileyen uluslararası sistem, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu takip eden yıllarda da dünya politikasını etkilemeye devam etmiştir. Bu nedenle, genç Türkiye’nin dış politikasını oluşturanlar bu tehditler karşısında uluslararası güç dengesinin kuralları çerçevesinde koalisyonlara girmekten çekinmediler. Bu açıdan bakıldığında ulusal güvenlik faktörü ve dış tehdit algısı kuruluş dönemi Türk dış politikasının temel dinamiklerinden birini oluşturduğu görülür⁸. Kısaca Batı korkusu şeklinde niteleyebileceğimiz bu algı gerek Milli Mücadele döneminde, gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk dış politikasını etkileyen önemli bir faktör olmaya devam etmiştir. Bu korku ileldir ki, Türk dış politikasını yönetenler, milli devletin kuruluşundan sonraki ilk dönemlerde yönetim felsefesi ve biçimi bakımından çok uzakta oldukları halde, Sovyetlerle daha Milli Mücadele döneminde başlayan diplomatik yakınlığı korumuş, hatta arttırmışlardır.

Bazı özelliklerinden söz ettiğimiz ilkesel yaklaşımlar, Milli Mücadele dönemi dış politika uygulamalarında birçok yerde kendisini hissettirmektedir. 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’i işgali ve Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya ayak basmasıyla hemen hemen eş zamanlı olarak başlayan Milli Mücadele’nin örgütlenme safhası içinde, kongreler sürecinde ortaya çıkan bütünlüklü bir vatan oluşturma

⁷ Enver Ziya Karal, **Atatürk’ten Düşünceler**, Ankara 1966, s.123.

⁸ Halûk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXIII, No: 3 (Eylül 1968), s. 244.

düşüncesi, bu aşamada yürütülecek olan dış politikanın da ana hatlarını belirlemiştir. Bununla beraber bu toprakların bütünlüğünü korumanın nasıl sağlanacağı konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttu. Nitekim Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) sırasında bu konu üzerinde yapılan görüşmelerin uzaması ve farklı dış politika alternatiflerinin gündeme gelmesi, izlenecek dış politikanın tespitini daha da güçleştirmiştir. Bu sırada kongre üyelerinin bir kısmı İstanbul Hükümeti ile birlikte hareket edilmesini öne sürerken bir diğer grup ise bunun büyük bir devletin himayesinde gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu ve çoğunlukla asker kökenlilerden oluşan bir başka grup ise, bütün bu ihtimalleri de göz ardı etmemekle beraber bunun ancak gerektiğinde direniş gösterebilecek bağımsız bir hükümet tarafından gerçekleştirilebileceğini savunmaktaydı⁹. Zamanla Mustafa Kemal'in önderliğindeki üçüncü görüşün ağırlık kazanması; ulusal, bağımsız Türk devletinin kurulması yönündeki Milli Mücadele'nin dış politika mihverini de belirlemiştir.

Sivas Kongresi sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile Amerikalı General Harbord arasında geçen görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Harbord'a verdiği 10 maddelik bir andıç, gerek kuvay-ı milliye döneminde, gerek daha sonraki dönemdeki Türkiye'nin dış politika ilkelerini yansıtmaya bakıldığında önemlidir. Milli Mücadele'nin başlamasında ana etkenlerden biri olarak, İtilaf devletlerinin mütareke koşullarının ihlâl etmelerinin vurgulandığı bu andıçta; milli hareketin nihai hedefinin Misak-ı Milli sınırları içinde tam bağımsız bir devlet kurmak olduğu belirtilmiş, Türk milletinin bu coğrafyadaki tarihsel haklarına atıfta bulunularak bu hedefe varma yolunda izlenecek stratejinin esaslarına yer verilmiştir¹⁰.

Milli Mücadeleye dış konjonktür açısından bakıldığında, bunun büyük ölçüde bolşevizm ile emperyalizm gerilimine yaslandığı gö-

⁹ Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul 2001, s.56.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, "Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları", **Belleten**, C.XX, Sayı 80 (Ekim 1956), s.662-667.

rülür. Her iki hareket de yayılmacı bir karakter taşıması dolayısıyla Milli Mücadele ile büyük çelişki içindeydi. Antiemperyalist niteliği dolayısıyla Milli Mücadele adeta bu iki hareketin bir diyalektiği idi. Bu çelişkilerin yarattığı gerilim pragmatizmini de kendi içinde barındırıyordu. Her iki tarafın birbirleriyle çelişen çıkarları karşısında, Milli Mücadele için belirlenen hedefler doğrultusunda bundan optimal bir verimlilik elde edilmesi zorunluluğu söz konusuydu. Bir taraftan Batı dünyası ile var olan tarihsel sorunlar ve bunların yarattığı fiili durum, diğer taraftan bolşevizmin, özellikle Kafkasya bölgesinde oluşturduğu tehdit ve bunun ideolojik yansımaları Milli Mücadele'nin temsil organı durumundaki Heyet-i Temsiliye'yi her iki taraf için azami düzeyde dikkatli davranmak zorunda bırakıyordu. Nitekim bu hassasiyet, İngilizlerin Şubat 1920'de Türkiye'ye karşı oluşturmak istedikleri "Kafkas Seddi" projesinde somut bir şekilde ortaya çıkmıştır¹¹. Aynı zamanda İngilizlerin Sovyet yayılmacılığının önünü kesme amacını da taşıyan bu proje, Türk ulusal hareketinin Sovyetlerle olan ilişkilerini çikamaza sokması ihtimali nedeniyle kabul görmemiştir¹².

Doğu Dünyası ve Sovyetlerle Olan İlişkiler

Bağımsız Türk devletinin kurulması yönündeki ilkesel yaklaşımlar ekseninde değindiğimiz Milli Mücadelede dönemindeki Türk-Sovyet ilişkilerinin niteliği; her ne kadar Osmanlı Devleti'nin hari-

¹¹ 5 Şubat 1920'de İngilizlerin uygulamaya koydukları bu plana göre Türkiye; İngilizler tarafından boğazlara da egemen olmak suretiyle müttefikleriyle beraber her taraftan çepçevre kuşatılacak böylece kendisini kurtarma mücadelesinde tek bağlantı kurabileceği Kafkasya ve ötesiyle bağlantısı kesilmiş olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin kesin mahvı projesi demek olan bu projenin önlenmesi için her türlü tedbirin alınması gerektiğini belirtmiştir. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 15 (Aralık 1955), Vesika No: 388.

¹² Diğer taraftan bu proje Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir ve İngiliz General Rawlinson görüşmelerinde ele alınmıştır (12 Şubat 1920). Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1957, s.439. Türklerin Bolşevikleri Kafkasya'da durdurmaları karşılığında İngilizlerin İstanbul ve İzmir'i teslim etmeye hazır olduklarını ima eden bu proje, Milli Mücadele'nin önde gelen isimleri arasında (Rauf Bey) bazı yandaşlar bulduysa da verilen güvencelerin yetersiz kalması nedeniyle benimsenmemiştir. Bülent Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, İstanbul 1998, s.91-92.

ciye geleneğinden gelen Rusya'nın, Batılı devletler vasıtasıyla dengelenmesi anlayışına dayanıyorsa da, oluşan yeni konjonktür nedeniyle yeni stratejiler içermektedir. Birinci Dünya Savaşı sonunda her iki devletin Batı karşısında aynı kaderi paylaşması, iki tarafın yöneticilerini yeni arayışlara ve işbirliğine yöneltmiştir. Bu yüzden Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinde öncü kadro Doğu siyasasını daha üstün tutmuşlardır. Kemalistler ancak Batı ile antlaşmaya varılmayacağını anlayınca dikkatlerini Doğu'ya çeviriyor; Doğu'nun Kemalist Türkiye'yi tanımakla kalmayacağına, Misak-ı Milli'nin uygulanması yolunda Türkiye'ye maddi ve manevi her çeşit yardımda bulunacağına inanmaya başlıyorlardı¹³. Doğu siyasetinin unsurları Milli hareketin öncüleri tarafından pragmatik bir ustalikle kullanılmıştır. Mustafa Kemal ve taraftarları, Batıların Milli hareketin Bolşeviklerle anlaşması yönündeki endişelerini körükleyerek büyütmuşlerdir. Sivas Kongresi'nden bu yana, onlar kızıl tehlike yelpazesini her fırsatta kullanmışlardır. Bunun da büyük bir ustalikle, kararında yapmışlardır. Hayır, ayaklanan Anadolu komünist değildir, ama ümitsizliğe itilirse, dizginler elden kaçabilecektir¹⁴.

Doğu siyasetinin geliştirilmesi için önce gayri resmi düzeyde temaslar gerçekleşmiştir. Bu yönde ilk girişim Ruslardan gelmiştir. Bolşevikler Anadolu'da başlayan yeni hareketin İttihat ve Terakki Fırkası'yla bir ilgisi olmadığını anlamadan temas kurmaya çalıştılar. Bu amaçla bazı gizli temsilcilerini İstanbul'a gönderdiler. Adı bilinmeyen bir Rus albayı, Balıkesir'de Kazım Özalp ile görüştü.¹⁵ Bir başka görüşme de Haziran 1919'da Havza'da oldu. Bolşevik Albay Budenni, Sivas Kongresi'ne gitmekte olan Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi. Bu görüşmelerin her ikisinde de Türk dostluğuna karşı Ruslar yardım teklifinde bulunmuşlardır¹⁶. Mustafa Kemal Paşa, yardım ve işbirliği teklifinin yapılmasını beklemeden Kaf-

¹³ Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız" **Bellekten**, C. XLI, S.164, (Ankara 1977), s. 661.

¹⁴ Paul Dumont, **Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul 2005, s. 81.

¹⁵ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C.II, İstanbul 1965, s.56.

¹⁶ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası** İstanbul 1967, s. 338-342.

kasya havalisinden içeriye gizlice gönderilen birkaç kıymetli şahıs vasıtasıyla Bolşeviklerle müzakereye muvaffak oldu. Bu suretle Bolşeviklerin çoğunlukla memleket içerisine girmesine gerek kalmayacaktı. Komutanlıklara gaye için, milli kudretimizin hazır ve yeterli olduğu bildirildi. Yalnız silah, cephane ve para gibi konular üzerinde müzakere yapılabilecekti. Mustafa Kemal, bu suretle anlaşıldıktan sonra onları, “*hem hudutta tutmak, hem de İtilaf devletlerinin memleketimizi terk etmeleri için, bir silah makamında kullanmak pek münasip olur*” diyor ve Bolşeviklerle mutlaka temas edilerek, Bolşevizm hakkında bilgi toplanmasına önem verilmesini istiyordu¹⁷. Mustafa Kemal’in bu yaklaşımı dönem Türk dış politikasındaki izlenecek real-politik ve pragmatik boyutu açıkça göstermektedir.

Yaklaşık bir yıl süren karşılıklı gayri resmi temaslardan sonra resmi ilişki düzeyine gelinmiştir. Mustafa Kemal Paşa, devrim sürecinde ortaya çıkan rejim farklılığının işbirliğine engel oluşturmadığını belirterek bu dönemdeki yakınlaşmanın önemine dikkat çekmiştir. Nitekim, TBMM’nin açılmasından üç gün sonra Mustafa Kemal’in 26 Nisan tarihinde Lenin’e gönderdiği mektup Sovyetlerle resmi ilişkileri başlatmıştır. Esas olarak üç maddeden oluşan bu mektup, emperyalistlerle mücadele konusunda Bolşevik Ruslarla işbirliğini öngörüyor, Kafkasya’daki (Gürcistan) İngiliz etkisini bertaraf etmek için Ermenistan’a harekât ve Türk ordusunun teçhizat yönünden güçlendirilmesi için lojistik destek konularını içeriyordu¹⁸. Diğer taraftan Anadolu hareketi ile işbirliği ihtiyacı Sovyetler birliği için de söz konusuydu. Nitekim bu meyanda Mustafa Kemal’in mektubuna Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından gönderilen cevap da bunu gösteriyordu¹⁹. Bu mektup trafiğinin ardından Türk-Rus ilişki-

¹⁷ Tahsin Ünal, *Atatürk ve Milli Mücadele*, Ankara 2001, s.371.

¹⁸ *Türkiye’nin Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)* Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, (Tarihsiz), s.63. Dumont, **a.g.e.**, s. 82

¹⁹ Her iki milleti de ortak olarak tehdit eden emperyalizme karşı tam bir işbirliği ihtiyacının vurgulandığı mektubun metni için bkz: Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul 1979, s. 238-239.

lerini resmi bir zemine oturtmak için Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir.

Haziran ayı içinde gerçekleşen Çiçerin-Atatürk mektuplaşmasında ise diplomatik bir dille Sovyet Rusya, Türkiye'nin kendisine ait olarak gördüğü bir takım topraklardan vazgeçmesini talep etmiştir. Bu süreçte Çiçerin'in mektubu Ankara'da şok etkisi yaptıysa da, uzun uzadıya düşündükten sonra Mustafa Kemal, Sovyetlere karşı esnek bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Zira Anadolu'nun içinde bulunduğu durum dolayısıyla Rus yardımından vazgeçilemezdi. Haziran sonunda Çiçerin'in mektubuna gönderilen cevapta, Ankara Hükümeti'nin geçici olarak Ermenistan'a askeri müdahaleden vazgeçtiği ve sınır sorunlarını çözümlmek için Sovyetler Cumhuriyeti'nin işbirliğine güvendiği bildirilmiştir²⁰.

Öte yandan İngiltere desteğindeki Yunanistan'a karşı Türk ulusal bağımsızlık mücadelesini desteklemek, Sovyetler Birliği ve III. Enternasyonal'in benimsediği stratejiye ters düşmüyordu. III. Enternasyonal toplantısının ilk kongresinde Sovyet liderleri, Rusya'da görülen hareketlerin benzerlerinin Batı'da da görülerek iktidar değişikliklerine yol açacağı beklentisindeydiler. 1 Eylül 1920'de toplanan ikinci kongre sırasında ise, değişen koşullar çerçevesinde sömürgeler önem kazanmıştı. Rus devriminin benzerinin beklendiği Batılı ülkeler sömürgeleri olmadan yaşayamazdı. Dolayısıyla başta İngiltere olmak üzere Batı ülkelerine karşı bu sömürgelerde başlayacak halk hareketleri, bu ülkeleri Batı denetiminden kurtararak Sovyet ideolojisinin önünü açabilirdi²¹. Her ne kadar Türkiye bu kapsamda yer alan ülkeler arasında olmasa da Anadolu'daki ulusal bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşması emperyalizminin yenilebileceğini göstermesi bakımından özel bir öneme sahipti. Bu türden beklentiler nedeniyle bu kongreden Milli Mücadele'nin desteklenmesi kararı çıkmıştı. Fakat her şeye rağmen hesaplar çok yönlü ve karmaşıktı. Özel-

²⁰ Dumont, a.g.e., s. 84.

²¹ Sönmezoglu, a.g.e., s. 59.

likle Türkiye açısından hedeflerin tutturulabilmesi için adeta bıçak sırtında yürütülecek bir diplomatik mücadele verilmesi gerekiyordu.

Bekir Sami Bey heyetinin Moskova'ya gönderilmesiyle resmi zemine oturan Türk-Sovyet ilişkilerinde, Ağustos 1920'de yapılan Moskova görüşmelerinde belli konularda olumlu gelişmeler kaydedilmişse de bir süre sonra ilişkilerde kuşku dönemine girilmiştir.

Bu aşamada Ankara hükümeti 2 Eylül 1920'de yaptığı toplantıda Ruslarla olan ilişkilerine dair mütalaasını yapmış ve kararını vermişti. Yapılan değerlendirmede Rusya'nın, Türk Milli Mücadelesine olan tutumu eleştirilmekte ve bu ülkenin halifelik kurumunun etkisini ortadan kaldırarak Türkiye'nin, İslam ve Türk dünyasıyla irtibatını kesmek eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Bu suretle özellikle İslam dünyasını kendi etkisi altına alarak Batı dünyasına (özellikle İngiltere) karşı dengeleyici bir kuvvet olarak kullanmak amacıyla hareket ettiği, Bolşevizmi Türkiye'de bir emri vaki haline getirerek, Türkiye'yi Batı ile uzlaşmaz bir konuma çekmeyi hedeflediği vurgulanmaktadır²². Sovyet Rusya'nın bu tutumu karşısında izlenecek yolun esasları da dört madde olarak şu şekilde belirlenmiştir:

“1- Öncelikle doğu bölgelerinde gizlilikle yürütülen komünistlik faaliyetleri ordu vasıtasıyla kontrol altına alınacaktır.

2- Kuzey Kafkasya ve bütün İslam dünyası için bizim Bolşeviklerle ittifak yapıp yapamayacağımız konusundaki belirsizliğin giderilmesi gerekmektedir.

3- Azerbaycan ile irtibat sağlamak için Ermeniler aleyhine bir emri vaki meydana getirmek konusunda Moskova'nın muvafakatına bağlı kalınmayacaktır.

²² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)**, 02.09.1920, 220, 431-3, 30.18.1.1., 1.12.2. Sovyet Rusya, ihtilal sonrasında Batı hegemonyasına karşı sosyalizmin önünü açmak için yoğun bir ideolojik mücadele başlatmıştır. Genel olarak şark milletlerinin kurtuluş mücadelelerini bu amaç doğrultusunda kullanmak isteyen Rusya'nın bu alandaki öncelikli hedefleri arasında Türkiye bulunuyordu. Milli kurtuluş hareketlerinin öncüsü olma niteliğini taşıyan Anadolu hareketi üzerinde Rusya'nın bu yöndeki çalışmaları için bkz: Taha Akyol, **Sovyet Stratejisi ve Türkiye**, İstanbul 1976.

4- Rusya'dan istenilen silah yardımını beklemeden Karadeniz'den sevkiyata başlanılarak ve bu konuda kendi imkânlarımıza yönelmemiz gerekmektedir"²³.

Sovyetlerle ilişkilerde girilen bu kuşku dönemi içinde Rusya'nın Bitlis, Van, Muş vilayetlerinin Ermenistan'a terk edilmesini istemesi,²⁴ Sovyetlerin Anadolu'da ideolojik emellerinden başka siyasal hedeflerinin de olduğunu gösteriyordu. Fakat Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin TBMM'den gelen talimatla 1920 Eylülünde başlattığı taarruzun başarıyla sonuçlanması üzerine Ermenistan hükümetiyle 3 Aralık 1920'de Gümrü barış antlaşması yapılmıştır. Bir süre sonra Sovyetlerin Gürcistan'daki durumu kontrol altına alması sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerde hızlı bir gelişme yaşanmış ve Moskova Antlaşması'na (16 Mart 1921) gelinmiştir. Moskova Antlaşması ise, gerek Türk-Sovyet ilişkilerinde ve gerekse Milli Mücadele'nin genel seyri açısından bir dönüm noktasını oluştuyordu. Bu antlaşma ile Milli Mücadelede çok ihtiyaç duyulan lojistik desteğin temini yolunun açılmasının yanı sıra, Rusya'nın Misak-ı Milli'yi tanıması sonucunda Batılı emperyalist güçler karşısında Ankara Hükümeti diplomatik yalnızlıktan kurtulmuş oluyordu. Ancak varılan nokta son derecede hassastı. Milli Mücadele'nin iç cephesinde kazanılan başarıların da etkisiyle ortaya çıkan bu durum yine de yer yer manipülasyonlara açıktı. Sovyetler, Enver Paşa'nın Ankara Hükümetini hedef alan girişimlerini engellemedikleri gibi, Moskova Antlaşması ile vaad edilen yardımların önünün açılmaması, durumu oldukça nazik konuma getiriyordu. Dolayısıyla belirlenen ilkelerin yeni stratejik zeminde titizlikle korunmasının büyük önemi vardı. Bu nedenle TBMM Hükümeti, aldığı bir kararla Enver Paşa, Halil Paşa ve emsali zevatın Anadolu'nun her hangi bir mahalline gelmesinin iç ve dış siyasete aykırı görüldüğünden bu ze-

²³ B.C.A., 02.09.1920, 220, 431-3, 30.18.1.1., 1.12.2.

²⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955, s.61.

vatın, geldikleri takdirde derhal memleketten ihrac edilmelerini istemiştir²⁵.

Diğer taraftan Sovyetlerle gelinen aşamaya rağmen başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere olmak üzere önder kadronun komünizm konusundaki duyarlılıkları artarak devam etmiştir. Bu amaçla daha önce elçilik danışmanı olarak Moskova'ya gönderilmiş olan Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e Büyük Elçi Ali Fuat (Cebesoy) aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından bir mektup gönderilmiştir²⁶.

Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan sıkıntının bir diğer nedeni de Rusların, Mustafa Kemal Paşa'nın Batılılarla uyuşma ve uzlaşma ihtimalinden duydukları endişe ve korkulardır. Bu endişe ve korku, ilkesel yaklaşımlar içinde kalmak koşuluyla Türk dış politikasında önemli bir pragmatik dinamik oluşturuyordu. Bu faktörler aynı zamanda reel-politik atmosferi besleyen unsurlardır. Böylelikle modern Türk diplomasinin klasik enstrümanı olan denge politikası bu şekilde yine devreye girmiş oluyordu.

Batılı Devletlerle Olan İlişkiler

Tam bağımsız, milli bir devletin kurulmasını amaçlayan ilkeler bütününe, doğal olarak aynı yaklaşımla Batılı devletler karşısında da sürdürülmesi gerekiyordu. Batılı işgalci devletlerin Türkiye ile ilgili politikaları ise, Milli Mücadele'nin temel diyalektiğini oluşturmaktaydı. Tarihsel kökenleri Şark Meselesi'ne²⁷ dayanan bu politikalar, bu dönemde Sevr projesi olarak Milli Mücadele'nin karşısın-

²⁵ **B.C.A.**, 12..03.1920, 731, 30.18.1.1, 2.38.18. Bu kararın gerekçesi için bkz: Aptülhalat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diploması**, İstanbul 1964, s.63-69.

²⁶ Mustafa Kemal Paşa bu mektupta; daha önce Rusların eğilimlerini ve yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve Komünizmi temsil eden her türlü örgütün ortada kaldırdığını, yeni kurulacak devletin yönetim anlayışının halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan Anayasanın etkisinde kurulacak örgütler ve ilkeler temelinde oluşturulacağını belirtmiştir. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925) Belgeler 2**, İstanbul 1991, s.246-247.

²⁷ Esas itibarıyla 19. yüzyılda ortaya çıkan ve son aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesini öngören Doğu Sorunu'nun tarihçesi ve içeriği ile ilgili başlıca kaynaklardan biri olarak bkz: Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, İstanbul 1978.

daydı. 1920 yılı sonlarına gelindiğinde asıl cephe olan Batılı güçler karşısındaki diplomasi cephesinde önemli bir aşamaya gelinmişti. 10 Ağustosta İstanbul Hükümeti'ne imzalatılan Sevr Antlaşması'nda işgalci güçler açısından bir gelişme yaşanmadığı gibi tam tersine süreç işlemeye başlamıştı. Ermenilerin mağlup edilerek antlaşma imzalanması, Sovyetlerle varılan nokta bunun ana göstergeleriydi²⁸.

1921 yılı, Milli Mücadelede Batılı devletlerle de siyasi ilişkilerin kurulmaya başladığı bir yıl olmuştur. Bu meyanda ilk girişim, tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesi için temel ilkelere biri olan kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılması koşuluyla Amerika ile siyasi ilişki kurmak olmuştur. TBMM Hükümeti bunu gerçekleştirmek için hariciye vekâletine tam yetki vermiştir²⁹. Bu girişimlerin ardından I. İnönü zaferinin kazanılması sonucunda Mütteliklerin 12 Şubat'ta Londra Konferansı'nı düzenlemeleri ve Ankara Hükümeti'nin gösterdiği duyarlılık sonucu TBMM ile temasa geçmeleri yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Bu amaçla Heyet-i Vükela, Bekir Sami Bey başkanlığında bir murahhas heyetini Londra Konferansı için görevlendirmiştir³⁰. Bu konferansta TBMM'ni temsil eden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, yeni döndüğü Moskova'dan duyduğu tedirginliği de göz önünde bulundurarak Batılı devletlerle bir an önce anlaşmaya varmak istemiştir³¹. Konferansta TBMM tarafından Misak-ı Milli ilkelerini muhatap devletlere kabul ettirmek talimatıyla görevlendirilen Bekir Sami Bey, sonuçsuz giden görüşmelerin ardından Ankara ile istişare etmeden İngiliz, Fransız ve İtalyan temsil-

²⁸ Mustafa Kemal Paşa, daha bu aşamada Batılı güçlere karşı Sovyet kartını stratejik bir koz olarak oynamaya başlamıştır. Sevr'in imzalanmasından bir süre sonra Fransa'nın büyük günlük gazetelerinden *Le Journal* muhbirine şöyle demiştir: “*Bütün İslam dünyası arkadadır ve daha da büyük bir müttelik yanındadır.*” Dumont, *a.g.e.*, s. 86. Doğal olarak Müttelik gözlemleri, Mustafa Kemal çapında çok şey ifade eden bu cümleciklerin 1920 Ağustos ayı sonlarında altını kırmızı ile çizmekte gecikmemişlerdir.

²⁹ **B.C.A.**, 18.01.1921, 533, 440-3, 30..18.1.1, 2.28..19.

³⁰ **B.C.A.**, 06.02.1921, 628, 30..18.1.1, 2.33..14. Bu heyet şu kişilerden oluşmaktaydı. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu Cami, Trabzon Mebusu Hüsrev, İzmir Mebusu Yunus Nadi ve Adana Mebusu Zekâi Bey.

³¹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara 1974, s.34.

cileriyle yaptığı ikili antlaşmalar nedeniyle görevinden istifa ettirilmiş³². Gerçekten de bu Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olup Müttefiklerin Türkiye'yi taksim için yapılan ve yurdu sömürge statüsüne düşüren gizli antlaşmalarla benzerlik göstermekteydi. Dolayısıyla TBMM'nin bu tasarrufu sözünü ettiğimiz ilkesel yaklaşımların bir gereği idi.

Sovyet Rusya'yı Kafkasya'dan çevreleme (*cordon sanitaire*), sömürgeleri arasında geniş yer tutan İslam dünyasını Halifelik yoluyla etki altına almak ve Irak petrolü ile Hindistan yolu üzerindeki Süveyş kanalının denetimini elinde bulundurmaya hedeflerine dayanan İngiliz politikalarının³³ birinci ayağının çökmesiyle birlikte, Milli Mücadele açısından önemli bir aşamaya gelinmişti. Bu dönemdeki İngiliz politikalarının mimarı olan Lloyd George'un, müttefiklerinden olan İtalya'nın tepkisine ve Fransa'nın memnuniyetsizliğine rağmen Yunanistan vasıtasıyla Anadolu topraklarını denetim altına alma düşüncesi de giderek çıkmaza giriyordu. Savaş ve diplomasi yöntemlerinin birlikte yürütüldüğü, Milli Mücadele'de kazanılan II. İnönü ve Sakarya zaferlerinin ardından diplomasi yolu daha da genişleşmiş oluyordu. 1920 Kasım'ında Yunanistan'da İngiliz dostu Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ve yerine Almanya'ya yakınlığı ile bilinen Kral Konstantin'in gelmesi ve II. İnönü zaferinin kazanılması İngiltere'nin, 14 Nisan 1921 tarihinden itibaren Türk-Yunan savaşında tarafsız kalmasına yol açtı³⁴. Sakarya zaferinin ardından Yunanistan'ın müttefik desteğinden yoksun bırakılması, reel-politik bir yaklaşımla yürütülen diplomatik mücadelenin bir sonucuydu.

Bu dönemde Fransa ile olan ilişkiler ise; II. İnönü zaferinden sonra Başbakan Briand tarafından görevlendirilen ancak hiçbir resmi sı-

³² Bu antlaşmaların genel içeriği ve değerlendirmesi için bkz: Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara 1973, s.86-89. Ayrıca Bekir Sami Bey'in dışişleri bakanlığından istifa ettirilmesiyle geniş bilgi için bkz: İzzet Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", **X.Türk Tarih Kongresi**, (Ankara 22-26 Eylül 1986), C.VI, s.2773-2782.

³³ Mediha Akarslan, **Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası**, Bursa 1990, s.63.

³⁴ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara 1978, s.138.

fatı bulunmayan Franklin Boillon ile Türk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile 13 Haziran 1921’de görüşmelerle başlamıştır. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile de görüşen Franklin Boillon’un görüşme sırasında Sevr Antlaşması’na vurgu yapması karşısında, Mustafa Kemal Paşa’nın Misak-ı Milli konusundaki kararlılığı, Fransız Hükümeti’ni Ankara Antlaşması’nı (20 Ekim 1921) kabullenecek bir konuma getirmiştir³⁵. Sakarya zaferinin kazanılması sonucu imzalanan bu antlaşma ile Milli Mücadele’de İtilaf cephesinde önemli bir gedik açılmıştır. Siyasi bir zafer olan bu antlaşma ile Türkiye doğu meselesinden sonra güney meselesini de halletmiş ve böylece Misak-ı Milli amaçlarını kısmen gerçekleştirmiş oluyordu.

Bu arada hariciye vekâleti; bir taraftan diplomatik faaliyetler yürütülürken, devletin genel siyaseti, özellikle dış siyasetini ilgilendiren konuların çeşitli çevreler tarafından yanlış aksettirilmesini önlemek amacıyla bu alandaki haber ve yorumların yayınlanmadan önce sansür edilmesini istemiştir³⁶.

Bir diğer müttefik olan İtalya da bu aşamada benzer bir yaklaşım içine girerek, II. İnönü zaferinden sonra, Anadolu’da daha önce işgal ettiği bölgelerden çekilme yönündeki aldığı prensip kararını uygulamaya koymuştur. Bu amaçla deneyimli bir diplomat olan Cavaliere Tozzi başkanlığındaki bir kurul, 25 Ekim 1921’de Ankara’ya gelerek Türk dışişleri yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. Bu kurulun amacı, TBMM yetkilileriyle ilişki kurarak ılımlı bir siyaset uygulanmasını ve uzlaştırıcı bir tutum izleyerek sorunların çözümünü sağlamak, bir taraftan da Fransızlara karşı bir denge yaratmaktır³⁷. Bu

³⁵ Bilge Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara 1994, s.135-145.

³⁶ **B.C.A.**, 12.07.1921, 856, 30..1.0.0, 83.545..6. Hariciye Vekâleti’nin bu yöndeki talebi üzerine TBMM icra vekilleri heyetinden verilen cevapta; “Siyaset-i umumiye-i devletin ve bilhassa hariciyeyi haleldar edebilecek bazı havadislerin men-i neşri için kable’t-tabğ sansürliliğine direktif verilerek matbuatın idaresi heyet-i vekilede mevzu bahis olmak ve aidiyeti cihetiyle vekâlet-i aliyyelerine tevdi-i keyfiyet olunmuş idi. İcabının ol suretle ifasını rica ederim efendim. İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili. Sene 13 Temmuz 1337” şeklindeki ifadelerle yer verilmiştir.

³⁷ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.II**, Ankara 2003, s.208.

kurulun girişimlerinden somut bir gelişme ortaya çıkmasa da, İtalyanların Menderes vadisinden başlayan geri çekilme süreci devam etmiştir.

1922 yılına gelindiğinde Türkiye için yapılacak en önemli iş, Misak-ı Milli'yi İngiltere'ye kabul ettirmek, onun için de İngiltere'nin elinde kalan son kozu olan Yunan ordusunu yenilgiye uğratmaktır. Buna karşılık İngiltere ve Yunanistan için de aynı şekilde buna olanak vermemek ve zaman kazanıp milli hareketin çöküşünü temine çalışma amacı söz konusuydu. Bu amaçla, artık ufukta beliren Büyük Taarruz için bir taraftan gerekli askeri hazırlıklar sürdürülürken, diğer taraftan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, 1 Mart 1922'de Avrupa'ya hareket ederek Yunan diplomatik faaliyetlerine karşı Türk tezini işlemeye devam etmiştir. Savaş ve diplomasi enstrümanlarının birlikte yürütüldüğü bu süreçte, Müttefik devletler 22 Mart ve 26 Mart'ta olmak üzere iki kez Türk ve Yunan taraflarına mütareke teklifinde bulunmuşlar, bu teklifler Yunan tarafınca kabul edildiyse de Türkiye açısından Misak-ı Milli hedefleriyle bağdaşmadığı için reddedilmiştir. Buna rağmen Türk tarafı diplomatik çözüm kanallarının açık kalması prensibinden hareketle dört ay içinde Anadolu'nun boşaltılması koşuluyla barış görüşmelerine geçilebileceğini 5 Nisan 1922'de müttefiklere bildirmiştir. Ancak İtilaf cephesinden bu öneriye olumlu yaklaşım gösterilmemiştir.

Savaşı geçiren birkaç ayın ardından Müttefikler arasındaki ahenği bozan ve Boğazların Yunanlılara, dolayısıyla tek başına İngilizlere teslimini öngören, 29 Temmuz tarihli Yunan notası karşısında İngiliz Başbakanı Lloyd George, 4 Ağustos'ta İngiltere parlamentosunda yaptığı konuşmasında; barışı istemeyen tarafın Türk tarafı olduğunu ileri sürerek bu savaşın bir Türk mezalimine dönüştüğü propagandasını başlattı³⁸. Kuşkusuz bu görüş, Türk ordusunun Büyük Taarruzda Yunan ordusu karşısında olası bir yenilgi karşısında İngilizler için yeniden sert politikalara dönüş anlamına geliyordu. Lloyd Geor-

³⁸ Bayur, a.g.e., s.113-114.

ge'un bu nutkunun ertesi gün Ankara'da yankılanmasının ardından Garp cephesi ordularına taarruz için hazırlık emri verildi. Böylece kısa bir süre, diplomasinin geri plana çekildiği bir döneme girildi.

Milli Mücadele'de Büyük Taarruz aşamasına kadar uygulanan politika, aynı zamanda yeni Türkiye'nin dış politikasının temellerini de atmıştır. Türk dış politikasının daha sonraki dönemleri, Büyük Taarruz öncesi ve hemen sonrasındaki gelişmelerin çizdiği çerçeveye oturtulabilir. Büyük Taarruz ile sağlanan askeri başarıdan sonra Ankara'nın izlemeye başladığı yeni diplomasi ise, Osmanlı döneminde olduğu gibi bir tabiiyet ilişkisine yol açmayacak derece ve biçimde İngiltere'ye yakınlaşmaya çalışmak, öte yandan da, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini Milli Mücadele'nin başlarına göre oldukça mesafeli bir duruma sokmakla beraber, bu ülke ile iyi geçinmeye azami özen göstermek şeklinde olmuştur. Bu diplomatik strateji ana hatlarıyla II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçerliliğini korumuştur.

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un getirdiği zafer ise diplomaside yeni bir sürecin habercisi oldu. Kazanılan büyük zaferin ardından diplomasi yine ön plana çıktı. Daha önce çözülme sürecine giren İttifak güçleri, kendi kamuoyu baskılarının da etkisiyle siyasi çözümden yana bir tutum içine girdiler. Kuşkusuz bunda Türk ordusunun kazandığı zaferin payı da büyüktü. 26 Eylül 1922'de gerçekleşen Mustafa Kemal Paşa-General Harington mektuplaşmasının ardından 28 Eylülde İzmir'de yapılan Mustafa Kemal-Franklin Boillon görüşmesi, Mudanya'ya giden yolu açmıştır³⁹. Ancak yine de Mudanya Mütareke'sine giden süreç çok zorlu geçmiştir. Kazanılan zaferin de etkisiyle oluşan yüksek moral ortamı içinde özellikle TBMM'de Misakı-ı Milli konusundaki duyarlılık ve umutlar her zamankinden daha fazla artmıştır. Bu konuyla ilgili olarak 18 Eylül'de TBMM'de yapılan görüşmelerde Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey şunları söylemiştir:

³⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, İstanbul 1991, s.205-209.

“Ordumuz Anadolu harbini ikmal etti, Çanakkale’ye dayandı. Çanakkale’de veyahut Kocaeli muntıkasında karşımıza bir İngiliz jandarması çıktı. Ağzımız Misak-ı Milliye kavuşuncaya kadar ordumuz faaliyetine devam edecek, Meclis-i Âli çalışacaktır. Misak-ı Milli’nin istihali için benim kanaatime göre, düşmanlarımız bu gün acz içindedirler. Bunlara zaman kazandırmak doğru bir şey değildir”⁴⁰.

Yoğun tartışmalara sahne olan bu görüşmelerde, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in diplomaside gündeme gelen ordunun giremeyeceği tarafsız bölge konusundaki açıklamaları karşısında Hüseyin Avni Bey; Mondros Mütarekesiyle ortaya çıkan tarafsız bölge statüsünün Mondros’un yırtılmasıyla artık geçerliliğini yitirdiğini, bu yüzden Misak-ı Milli dendikten sonra hükümetin vereceği cevapta tarafsız bölge olamayacağını belirterek bu konuda gereken kararlılığın gösterilmesini istemiştir⁴¹.

4 Ekim’de başlayan Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde İngiltere’yi Charles Harington, Fransa’yı General Cahrapy, İtalya’yı General Mombelli, Türkiye’yi de İsmet Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. 5 Ekim’de çıkmaza giren görüşmelerin ardından 11 Ekim’de, Meriç’e kadar olan Doğu Trakya’nın savaşımsızın Türkiye’ye iadesini sağlayan ve genel olarak barış öncesinde Türkiye’nin ön koşullarını içeren mütareke imzalanmıştır.

Mudanya Mütarekesi, Milli Mücadele için büyük başarıydı, çünkü savaşılmadan kazanılan Doğu Trakya’nın yanı sıra, Batılı devletleri ödün vermeye ve onları Türkiye’nin tek resmi temsilcisi olan TBMM ile işbirliğine zorluyordu. Mütareke aynı zamanda Lloyd George’un, “Sevr’den bu yana gerileme” olarak niteleyeceği ve Asya’nın Avrupa’ya kazandığı her bakımdan büyük bir zafer olarak görülüyordu⁴².

⁴⁰ TBMMGCZ, CIII, s.787.

⁴¹ A.g.e., s.797.

⁴² Sonyel, a.g.e., s.289.

Türk dış politikasının Milli Mücadele döneminde bundan sonraki aşaması olan Lozan süreci ise, farklı bir bağlamda ve müstakil bir inceleme gerektirir.

Sonuç

Milli Mücadele ile yeniden belirlenen ve Cumhuriyet döneminde de uzunca bir dönem etkisini sürdüren Türk dış politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yıllarına damgasını vuran tarihi mirasın ortaya çıkardığı reflekslerle, uluslararası konjonktürün gerektirdiği zorunlulukların kesişim alanı üzerinde gelişmiştir. Yeni bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yöndeki mirasını büyük ölçüde reddederek uluslararası sistem içinde reel gücüyle uyumlu bir yer edinmeye çalışmıştır. Milli Mücadele ile belirlenen bu alandaki yeni vizyon ise, iki temel parametreyi dış politika yapımının merkezine oturtmuştur. Bunlardan ilki, Milli Mücadele'nin başlarında mevcut olup Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesinden sonra terk edilen revizyonist siyaset anlayışıdır. Diğeri ise, yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sini Batı medeniyetine karşıt bir konumda bulundurmak yerine güçlenen Batı medeniyetinin bir parçası olma stratejisidir.

Modern Türk hariciye geleneği içinde bu dönemde, redd-i miras kapsamı dışında kalan bir husus ise, Tanzimat'tan bu yana ortaya çıkan belli siyasal akımların, Osmanlı devletinin parçalanmasına zemin hazırladığına dair inancın, yeni dönemde de sürdürülerek, daha çok sınır odaklı bir güvenlik anlayışını eksen alan dış politika ve stratejinin benimsenmiş olmasıdır.

Milli Mücadele dönemi Türk dış politikası; emperyalizm olgusu içinde Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı büyük yıkımla imparatorluktan ulusal devlete geçilirken, bağımsızlık ihtiyacı ve müstakil bir çağdaş Türk devleti kurmak gibi amaçların yanında, yeni konjonktür ve buna bağlı olarak ortaya çıkan uluslararası sistem gibi değişken unsurların içinde ortaya çıkmıştır. Bu ortamda şekillenen dış politika, zamanın ruhu olarak da görebileceğimiz yeni konjonktürün ge-

rektirdiği bir takım değişkenleri bünyesinde barındırmakla beraber Türk devlet geleneği içinde değişmez bazı prensipleri de içermektedir. Ancak karşılaşılan yeni durum dolayısıyla bu prensipler, yeni bir takım ilkelerle desteklenerek farklı bir şekilde ele alınmıştır. Tam bağımsızlık ve uluslararası alanda eşitlik bunlar arasında öne çıkanlardır. Belirlenen ilkeler içinde kalmak koşuluyla bu politikada, stratejik açıdan real-politik anlayış etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır. Dış politika uygulamalarında stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesinde ideolojik duyarlılığa da önem verilmiştir. Bu duyarlılık kabaca; Sovyetlerle işbirliğine evet, Komünizme hayır, Batı dünyasıyla diyaloga evet, emperyalizme hayır şeklinde okunabilir. Evrensel boyutlarının yanında, Milli Mücadele'nin amacına uygun özgün nitelikleriyle bu ilkeler çerçevesinde yürütülen politika ile hedeflenen bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması gerçekleşmiştir. Sonucun bu şekilde olması, saptanan ilkelerdeki tutarlılığın yanı sıra, uygulamadaki başarının bir göstergesi olarak görülmelidir. Bu özellikleri göz önünde bulundurarak yapılacak değerlendirmeler; 20. yüzyılın ilk çeyreğinden bu yana geçerliliğini koruyan ve tarihsel değerini ilelebet koruyacak ulusal bağımsızlık yönünde öncü bir hareket olan Milli Mücadele'nin antiemperyalist niteliğini de açık bir şekilde ortaya koyar.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)

B.C.A., 02.09.1920, 220, 431-3, 30.18.1.1., 1.12.2.

B.C.A., 12..03.1920., 731, 30.18.1.1, 2.38.18.

B.C.A., 18.01.1921, 533, 440-3, 30..18.1.1, 2.28..19.

B.C.A., 06.02.1921, 628, 30..181.1, 2.33..14.

B.C.A., 12.07.1921, 856, 30..1.0.0, 83.545..6.

2. Resmi Yayınlar

TBBM Gizli Celse Zabıtları, CIII, İstanbul 1999.

3.Kitap ve Makaleler

Akarşlan, Mediha, **Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası**, Bursa 1990.

Akşin, Aptülhalat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, İstanbul 1964.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1989.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1991.

Akyol, Taha, **Sovyet Stratejisi ve Türkiye**, İstanbul 1976.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara 1973.

....., "Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyaseti ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları", **Belleten**, C.XX, Sayı 80 (Ekim 1956), ss.659-699.

Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955.

Dumont, Paul, **Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul 2005.

Ertürk, Hüsametdin, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1957.

Feyzioğlu, Turhan, "Atatürk'ün Dış Politikasının Özellik, ilke ve Amaçları", **Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 1984, ss.1-13.

Gök, Mehmet, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları", **Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 1984, ss. 49-66.

Gökay, Bülent, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye**, İstanbul 1998.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara 1974.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S.15 (Aralık 1955).

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1957.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1966.

Karpat Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul 2010.

Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk'ün Dış Politikasının Tahlili", **Atatürk'ün Düşünce Uygulamalarının Evrensel Boyutları (Uluslararası Sempozyum)**, Ankara 1981.

....., **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara 1978.

Melek, Kemal, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, İstanbul 1978.

Oran, Baskın, Ed: **Türk Dış Politikası**, C.I, İstanbul 2002.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1965.

Sonyel, R. Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, Ankara 2003.

....., "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", **Belleten**, C.XLI, S. 164, Ankara 1977, ss. 657-731.

Sönmezoğlu, Faruk, "Kurtuluş Savaşı Diplomasisi", Der: Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul 2001.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul 1991.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925) Belgeler 2**, İstanbul 1991.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922) Basım yeri ve tarihi yok.

Ülman, Halûk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXIII, No: 3 (Eylül 1968), ss. 241-273.

Ünal, Tahsin, **Atatürk ve Milli Mücadele**, Ankara 2001.

Yavuz, Bilge, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara 1994.

Yerasimos, Stefanos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979.

